

УДК 821.161.2-1“18/19”Л.Українка.03=133.1

Ярема Кравець

ФРАНЦУЗЬКОМОВНЕ ПРОЧИТАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: КРИТИКА, ПЕРЕКЛАДИ

Зацікавлення французькомовних літературознавців творчістю Лесі Українки пов'язане насамперед із прочитанням українського літературного процесу ХІХ–ХХ ст., де неодмінно звучали імена Т. Шевченка та І. Франка. Видається, що за життя поетеси не було окремих французькомовних розвідок про її творчість, як і перекладів її віршів у французькомовних літературах. Хронологічно французькомовне лесезнавство, представлене окремими розділами монографічних видань, енциклопедичними та словниковими статтями, має таку картину: М. Тишкевич (1919 р.), бельгійсько-французький журнал «La Nervie» (1928), «Larousse, t. 5» (1932), Р. Тіссеран (1933), Е. де Тунк (1961), Е. Раїс (1967), А. Свірко (1970, 1973, 1974), А. Абріль (1978), паризький колоквіум «Lessia Oukraïnka» (1982), Ж. Люціані (1989), Е. Крюба (1994), О. Вітошинська (1996), А. Жуковський (2000, 2004) та ін.

Ключові слова: лесезнавство, світовий контекст, переклад, компаративістика, міжлітературні контакти.

*Як я умру, на світі запалає
Покинтий вогонь моїх пісень...*

(28.XII.1896 р.)

За життя поетеси не було ні окремих французькомовних розвідок про її творчість, ні перекладів її віршів у французькомовних країнах. Та все ж перші інтерпретації творів Лесі Українки французькою мовою друкувалися, правдоподібно, вже через три–чотири роки по смерті авторки. Ці публікації можна пов'язати зі статтями М. Тишкевича на сторінках швейцарського літературного журналу «L'Ukraine» (1916 і 1917 рр.), які автор ілюстрував уривками з віршів поетеси «Товаришці на спомин» та «*Contra spem spero!*».

Першою французькомовною характеристикою життя і творчості Лесі Українки був окремий (XV) розділ монографії графа Михайла Тишкевича «La littérature ukrainienne», що з'явилася 1919 р. в Берні (Швейцарія) і була написана із використанням згаданих вище статей. Як зазначив автор монографії у назві праці, його дослідження ґрунтувалося на відповідних працях С. Єфремова, О. Єфименко, М. Грушевського й інших українських науковців.

Літературознавчій подачі творчості Лесі Українки передував розділ, у якому автор, ведучи розмову про М. Драгоманова та його ото-

чення, торкнувся особи Олени Пчілки, котра «у своїх чудових віршах та новелах дуже авторитетно і талановито ставить питання про космополітизм і націоналізм, вирішуючи це питання на користь другого» [9, с. 119]. М. Тишкевич не оминув також і заснованого О. Пчілкою журналу «Рідний край», його ролі в зростанні національної свідомості українців того часу.

Критик згадав Лесю Українку й у характеристиці української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст., поставивши її «чудовий мужній спів» поряд із «витонченими творами геніального новеліста Михайла Коцюбинського» [9, с. 134].

У розділі ХV монографії, у якому мовилося також про Христю Алчевську та О. Олеся, науковець подавав загальну характеристику творчості письменниці, називаючи її «одним із найбільших поетів України», «особистістю дуже сильною», яка, з одного боку, дала читачам свідчення своєї «мрійливо-меланхолійної душі», а з іншого – обширними патріотичними творами явила «незвичайної сили мужню шляхетну душу». У поетичних збірках Лесі Українки, пише автор монографії, маємо «витончені своєю формою емоційні перлини», «запальні звертання», «біблійні алегорії», у яких авторка оплакує «свою пригнічену батьківщину і поневолений стан свого народу». Стисло характеризуючи основні творчі засади Лесі Українки, яка не забувала «такого милого Шевченкові чудового народного вірша», відходячи від нього «зادля могутнього індивідуального вірша», М. Тишкевич подавав два уривки із поезій Лесі Українки – «Товарищі на спомин» (від «Так, ми раби, немає гірших в світі!» до «Речення гордеє: “Мій дом – мій храм!”») та «Contra spem spero!» (друга строфа). «Лєся Українка не дожила до днів звияжнього національного пробудження, свідками якого ми є. Безперечно, вона його приготувала. З усіх українських поетів це один із найчудовіших і найгідніших поетів, який вартує бути пізнаним за кордоном» [9, с. 145], – такими словами М. Тишкевич завершував свою розповідь про Лесю Українку.

1919 р. в Парижі з'явилося видання Шарля Дюбрея про його перебування в 1917–1919 рр. в Україні. Французький публіцист, науковець і літературний критик пропонував свою працю французькому читачеві як вияв бажання об'єктивно розповісти співвітчизникам про те, що він бачив в Україні, проживши там з 6 січня 1917-го до 24 лютого 1919 р. Розповідаючи про «вельми загадкові землі», автор давав у другому розділі доволі багату інформацію з історії та геогра-

фії України, а також робив стислий огляд української літератури – від «Слова про Ігорів похід» до творчості М. Коцюбинського, В. Щурата, Б. Лепкого та ін. Про Лесю Українку автор видання писав таке: «*Лариса Квітка, псевдонім Леся Українка, висловлює цілковиту жіночу привабу, надзвичайну тонкість і чутливість, почуття своєї мрійливо-меланхолійної душі... Її найкращими віршами є «Свята ніч», «Contra spem spero», «До товаришів», «Поет»* [10, с. 87–88].

Писав про Лесю Українку в короткому огляді української поезії на сторінках льєжської газети «La Meuse» у березні 1920 р. бельгійський французькомовний письменник Франц Елленс. Висвітлюючи обрану проблему, автор статті спинився на літературі XIX ст., «оскільки якраз це століття було на батьківщині Тараса Шевченка особливо багате на прозаїків і поетів» [12, с. 1]. Лесю Українку класик бельгійської французькомовної літератури згадав серед «найбільш шанованих поетів України» – Михайла Старицького та Христину Алчевську.

Наступну інформацію про українську поетесу французькомовний читач отримав із бельгійсько-французького журналу «La Nervie» (1928 р.), який своїми двома випусками (спареним IV-V і окремим VII) ознайомлював читачів не тільки з окремими зразками давньої української літератури, а й з літературою сучасною, довівши це ознайомлення до поезій А. Кримського, С. Черкашенка, П. Тичини та П. Филиповича. Такою презентацією редколегія «La Nervie» продовжила роботу Українського соціологічного інституту, який 1921 р. під орудою М. Грушевського видрукував «Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIXe siècle», зупинившись у своїй подачі української літератури на творчості Т. Шевченка, М. Костомарова і П. Куліша.

У випуску VII журналу «La Nervie» друкувалися два вірші Лесі Українки – «Перемога» («Victoire», 1893 р.) і «Слово, чому ти не твердая криця...» («Ed gladium in ore epis...», 1896 р.) [23] – у перекладі Антуана Мартеля, відомого французького славіста, який був і перекладачем статей українських науковців, що друкувалися в IV–V номерах журналу. У спареному випуску журналу, у розділі «Сучасна українська література», наведено стислу характеристику авторки віршів. Розповівши перед тим про І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного та І. Франка, автор розділу Павло Филипович

зазначав, що, увійшовши в українську літературу своїми першими спробами 1880 р., *«Леся Українка разом з іншими поетами, як-от Самійленко, перекладач французьких поетів Барб'є та Беранже, спробувала внести в українську поезію енергійний тон і нові виражальні форми. Досконалість свого задуму вона досягла у 1900 роках своїми драмами»* [11, с. 14]. Літературознавець писав, що Леся Українка, використовуючи загальні теми, підходила й до їх трактування навдивовижу оригінально, досягаючи у своєму вірші класичної досконалість. *«Леся Українка, – зазначав на завершення цієї стислої презентації творчості поетеси П. Филипович, – любить тип сильної жінки; вона інтуїтивно відчувала, що жінка відіграватиме свою роль у поколіннях, що вже піднімається, і така стурбованість виявилася у її статті “Нова жінка в літературі Заходу”»* [11, с. 14].

Уже незабаром окреме гасло про Лесю Українку, надруковане з певними неточностями (ці неточності позначені жирним шрифтом. – Я. К.), бачимо в т. 5 видання *«Larousse du XXe siècle en six volumes»* (Париж, 1932): *«Українка (Леся), справжнє прізвище Квітка (Лариса), українська поетеса, народилася 1872 р. на Волині, померла 1913 р. в Єгипті. Була дочкою Ольги Косач і небогою Михайла Драгоманова. Стала відомою близько 1892 року і вже скоро опинилася у перших рядах української поетичної школи завдяки двом добіркам, де поряд із меланхолійним висловлюванням мрій проголошувала глибоке патріотичне почуття, підсилене відважними соціальними ідеями. Серед її поезії можна згадати “Свята ніч”, “Contra spem spero”, “Моїм товаришам”, “Поет”, “На мурах Вавилонських”»* [19, с. 281].

Наступного року в Парижі з'являється друком праця Роже Тіссєрана *«La vie d'un peuple. L'Ukraine»*, у якій є доволі обширний матеріал про життя і творчість Лесі Українки. Автор монографії, спів-автор українознавчих статей згаданого вище французького словника, звернувся до творчості поетеси в розділі, у якому говорив про прагнення українців, поневолених австрійським та російським урядами, вибороти справедливе місце серед цивілізованих народів. Згадуючи *«найкращі таланти»* обидвох частин України, які допомагали українцям завоювати своє місце серед цивілізованих народів – В. Стефаніка, О. Кобилянську, В. Самійленка, Бориса Грінченка, М. Коцюбинського й *«найбільшого історика України Михайла Грушевського»*, автор монографії виокремлював посеред них Лесю Українку: *«Виділимо із цього гарного “переліку творів”, у яких переплітаються мрія,*

меланхолія, чутливість, сила і войовничий патріотизм – найкращого поета, яким була Леся Українка. Донька генерала Косача, Леся померла 1913 р. у віці сорока одного року» [30, с. 223]. Ілюструючи пропонований матеріал, Р. Тіссеран використовував окремі уривки з віршів Лесі Українки, а також помістив вірш поетеси «*Contra spem spero*» в перекладі принцеси Токарської та Шарля Тіяка.

Вартісну інформацію для пізнання французькомовного лесезнавства надibuємо у виданні «*Histoire Universelle de la littérature*» Едуарда де Тунка, що з'явилося 1961 р. у спільному видавництві Editions Stauffacher (Zurich–Paris–Bruxelles–Francfort s/M–Innsbruck–Lausanne). Матеріал про Лесю Українку був поміщений у т. 3, названому «*Du romantisme aux courants modernes*» («*Від романтизму до сучасних течій*») під рубрикою «Українці. Україна». Навівши характеристику творчості І. Франка, автор розділу продовжував: «*Із Франком можна порівняти українську поетесу Ларису Петрівну Косач-Квітку, яка писала під псевдонімом Леся Українка (1871–1913). Її мати була народною письменницею, а дядько – етнографом. У цьому надзвичайно культурному середовищі та в Київському університеті Леся Українка, яка постійно хворіла, вивчила вісім чужих мов і переклала твори Гайне та Ади Негрі. Так само, як Іван Франко, вона почувалася натурою прометеївського гарту і, не покладаючи сил, боролася проти соціальної несправедливості та байдужості віч-на-віч із національними проблемами. У її драмах, найзначнішій частині творчості, використані античні сюжети, які відображають прагнення [авторки] до універсалізму, хоча в її шедевр «Лісова пісня» (1911 р.) повністю використані фольклорні теми. Її твори строгі і складні своєю формою, багаті ідеями, але бідніші образами, були справедливо оцінені лише наступними поколіннями»* [27, с. 357].

Оригінальне трактування постаті Лесі Українки запропонував у праці «*L'Ukraine cette inconnue*» (Paris, 1967) французький літературознавець, уродженець Буковини Емманюель Раїс: «*Лариса Косач, znana за псевдонімом Леся Українка, була багатогранною, своєрідною та висококультурною особистістю і водночас особистістю, сповненою природної простоти (...)*»: «*Після своєї ліричної поезії, яка лише декількома окремими здобутками перевищувала те, що писалося у той час, вона несподівано створила біля двадцяти шедеврів у жанрі коротких драматичних поем (...) на теми взяті із всесвітньої історії. Швидко і безпосереднє драматичне дійство, жвавий і точ-*

ний діалог, зав'язаний із грацією згинів античної вази, поєднується тут із проникливим героїзмом, безконечним відлунням, схожим на ті, що творяться навколо каменя, пожбуреного у воду» [25, с. 23]. Важко, продовжував автор монографії, визначити тут один чи навіть декілька шедеврів, усі ці твори, разом узяті, могли б скласти літературну вершину світової величини, якщо б можна було зберегти в перекладі рельєф і чіткість їх висловлювання, що поширюються водночас на різні плани – ліричний, пластичний, навіть політичний: «Якщо б мені довелося вибирати, я зупинився б на “Оргії”, класичної граційності і гостроти, що нагадує Расіна і Пушкіна, і на “Лісовій пісні”, де глибока фольклорна тема опрацьована з незабутнім багатством ліричного бачення і багатою чутливістю симфонії Моцарта. Разом із Стріндбергом, О'Нейлем, Лючіано Блага та Г. Лейвіком драматичні поеми Лесі творять вершини театру нашого століття» [25, с. 24].

Наступне критичне сприйняття творчості Лесі Українки пов'язане з бельгійськими виданнями «Вибраних творів» поетеси, її «Кассандри» та «Камінного господаря», що їх здійснив бельгійський перекладач українського походження Андрій Свірко, виступаючи одночасно упорядником й автором літературознавчих передмов.

Андрій Свірко (1920–1994) активно виступав у галузі художнього перекладу в Бельгії наприкінці 60-х і на початку 70-х років, відтворюючи французькою твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки; свої художні інтерпретації супроводжував власними критичними розвідками про життя і творчість українських письменників. Народився перекладач у селі Іванівці на території Польщі. У Бельгії оселився 1947 р., працював на вугільних копальнях. Унаслідок нещасного випадку на шахті зазнав професійної травми, вийшов на пенсію. У царині перекладу А. Свірко дебютував 1968 р. французькою інтерпретацією повісті Андрія Чайковського, яка дістала схвальний відгук бельгійського літературознавця Жіля Нельо в праці «Panorama du roman historique» (1969). Свої переклади А. Свірко переважно друкував власним коштом у брюссельських видавництвах.

Видання поезій Лесі Українки під назвою «Lessia Oukraïнка. Oeuvres choisies» [22] з'явилося 1970 р. у брюссельському приватному видавництві «Amibel» і містило 19 віршів поетеси, що ілюстрували її творчий шлях від вірша До [Гімн. Grave] із циклу «Сім струн» до «Роберт Брюс, король шотландський» і «Триптиху» («Що дасть нам силу», «Орфееве чудо», «Про велета»).

Вибрані поезії Лесі Українки бельгійський перекладач супроводжував стислим переднім словом, у якому наводив інформацію про життя і творчу діяльність поетеси та її значний внесок у національну культуру.

Критик нагадував картину утиску російським царатом української мови – царська заборона 1720 р. публікацій творів українською мовою; ще одна заборона української мови 1804 р., коли українська мова була витіснена зі шкіл в Україні; указ 1863 р. царського міністра Валуєва знову ж таки про заборону друкування українською мовою, і, врешті, царський указ 1876 р. про заборону вживання української мови в друку, театральних виставах, відкритих концертах і навіть у текстах музичних партитур. Саме таке становище спонукало Лесю Українку написати згодом, 1896 р., що «*ми не могли гордо заявити: “Мій дом – мій храм”*», передавши той настрій, який відчувала ще малою дитиною. Саме ці слова із вірша «*Товаришці на спомин*» помістив А. Свірко епіграфом до своєї передмови:

*Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарам.
Не нам, обідраним невільникам, казати
Речення гордеє: «Мій дом – мій храм!»*

Критик розповідав про поетичний дебют Лесі Українки, перші її публікації в Галичині 1884 р. – вірші «*Конвалія*» та «*Санфо*», які зазнали суворої критики, а далі про велику роботу над шліфуванням свого поетичного пера, відмову од найменшого натяку у своїх віршах на власні фізичні страждання і врешті поему «*Самсон*» сімнадцятирічної поетеси, яка свідчила про її можливості трактувати знані теми на власний манер. У наступних абзацах переднього слова А. Свірко розповідав про перше поетичне видання Лесі Українки «*На крилах пісень*», що з'явилося 1893 р. у Львові й дістало похвальне слово Івана Франка. Автор передмови ознайомив читача з фактом постійного нагляду над поетесою царської поліції, яка чекала найменшої причини, щоб її ув'язнити, важкою недугою Лесі Українки, яка змушувала її звертатися до найкращих європейських лікарів.

Останні абзаци переднього слова А. Свірко присвячував розповіді про перебування Лесі Українки на Кавказі, ті геройські зусилля, які робила смертельно хвора поетеса, наспівуючи Клементові Квітці пісні волинського краю.

Леся Українка, підсумовував автор передмови, зробила величезний внесок у «літературу свого краю», особливо в поезію та поетичну драму. «Виступаючи великим новатором української літератури, вона спонукала багатьох інших поетів слідувати за її творчим методом. Талант Лесі Українки особливо сильно виявився у її поетичній драмі, зокрема у “Лісовій пісні”», «що є шедевром № 1 української драматургії» [29, с. 10].

Згадуючи це бельгійське французькомовне видання поетичного вибраного Лесі Українки, слід згадати, що це було взагалі перше подібне видання поезій Лесі Українки у французькомовному світі. Подвижницька робота А. Свірка не пройшла повз увагу українських діаспорних літературознавців. Яр Славутич звернувся до фрагменту вірша Лесі Українки «Досвітні вогні» в перекладі А. Свірка як ілюстрації для позначення метафори творів поетеси у своїй доповіді «Метафора у творчості Лесі Українки», виголошеній під час проведення колоквиуму «Леся Українка» у Сорбонні 23–24 квітня 1982 р. Згадувала й використовувала переклади А. Свірка французький літературознавець Ольга Вітошинська.

Лише через вісім років у Києві з’явиться двомовне українсько-французьке видання «Леся Українка. Надія (вибрані поезії)» в перекладі Анрі Абріля з передмовою літературознавця Арсена Іщука, яке міститиме 34 вірші, з яких лише чотири вірші звучали в перекладі українського бельгійця [7]. Якщо А. Абріль радше презентував у своїй французькомовній добірці вірші Лесі Українки, що традиційно друкувалися в різних виданнях поетеси, А. Свірко віддав перевагу проблемним віршам, насиченим гостротою громадянського протестного звучання – «На столітній ювілей української літератури», «І ти боролася немов Ізраїль, Україно моя...», «Самсон», «Роберт Брюс, король шотландський», доповнені «Триптихом» – «Що дасть нам силу», «Орфееве чудо», «Про велета».

Окремо варто сказати і про вірш «І ти боролася немов Ізраїль, Україно моя...» з циклу «Осінні співи», що відсутній у 12-томовому виданні Лесі Українки, останній том якого з’явився 1974 р. Цей вірш, однак, знайшов своє місце у виданні «Леся Українка. Лірика» (К. : Дніпро, 1970) із серії «Перлини світової лірики».

Розлоге критичне дослідження А. Свірко подав і до свого перекладу «Кассандри» [21], що складалося зі вступу, розповіді про життя і творчість Лесі Українки та її літературний дебют поетичною добір-

кою «На крилах пісень», стислої довідки про міфологічну Кассандру і драму Лесі Українки «Кассандра».

Розповідь про творчість Лесі Українки автор передмови розпочинав тим роком, коли в українських журналах у Львові з'явилися друком вірші молодого поетеси-початківця Лесі Українки (1884). Дальшу розмову А. Свірко повів про царський указ 1720 р., появу 1798 р. першої частини «Енеїди» І. Котляревського, Валуєвський та Емський укази стосовно заборони української мови. Критик наводив дві розлогі цитати І. Франка зі статті «Молода Україна» (1901 р.) та інших публікацій.

У другій частині передмови з назвою «Коротка довідка про Лесю Українку» А. Свірко акцентував особливу увагу на такій тезі: *«Леся Українка неодноразово подавала докази того, що власними інтересами жертвує для справи народу; отже, її життя слід розглядати не лише як страждання, але також як жертву»* [27, с. 20].

А. Свірко згадав про тридцятилітню боротьбу, яку, починаючи із дванадцятирічного віку, провадила Леся Українка з недугою, водночас активно беручи участь у літературному процесі останніх десятиріч ХІХ ст. Критик висвітлює творчий шлях поетеси від першого вірша *«Надія»*, написаного в дев'ятирічному віці, участь вісімнадцятирічної Лесі Українки в українському літературному гуртку, що поставив за мету *«надолужити відставання української літератури, спричинене переслідуваннями, та збагатити її оригінальними творами і перекладами із світової літератури»* [27, с. 13], появу у Львові в березні 1893 р. першої поетичної добірки «На крилах пісень».

У цій передмові критик особливо наголошував на найважливіших рисах і настроях поезії Лесі Українки: основним джерелом сюжетів поетеси-початківця була усна українська література, яка відобразилася в багатстві фольклорних висловів; вплив народної пісні у подальшій поезії Лесі Українки слабне, а фольклор у її творчості обрамлений естетичним відображенням власних почуттів та ідей поетеси. Фантастичний світ легенд і народних казок, який із раннього віку зачаровував Лесю Українку, увінчав її творчість геніальним твором – драмою-феєрією *«Лісова пісня»*.

Велика кількість творів Лесі Українки сюжетно пов'язана з тими культурами, серед яких жила поетеса, літературами, які вона пізнавала. Звичаї, настрої, конфлікти віддалених епох та історій, особливо давньогрецької, зазначає критик, відтворюються в подібних настроє-

вих ситуаціях уже на іншому національному ґрунті. Незважаючи на спричинені їй недугою складнощі, яких зазнала Леся Українка, через усю її творчість бачимо *«людей, які стають понад тим усім, що могло б зробити їх негідними і слабкими; вони змагаються і утверджуються як особи гідні вільного життя, вони здобувають перемогу або ж гинуть в ім'я свободи»* [27, с. 20].

У третій частині передмови – «Зауваги про Кассандру та драму «Кассандра» – А. Свірко показав себе ерудованим ученим, добрим знавцем давньогрецької літератури. Ця коротка літературознавча розвідка ґрунтувалася навколо декількох тез дослідника: *«в “Іліаді” та “Одіссеї” Кассандра виступає другорядним, маловажливым персонажем; у трагедіях Есхіла та Евріпіда Кассандра уже виступає як персонаж більшої ваги, якому, окрім того, надана властивість провіщення; Леся Українка є, мабуть, єдиною письменницею у світовій літературі, яка зробила Кассандру першоплановим персонажем: подаючи Кассандру як головного персонажа своєї драми, збагативши українську літературу унікальним нововведенням у цьому жанрі, Леся Українка була змушена зробити деякі модифікації у варіантах Гомера, грецьких трагіків та Вергілія»* [27, с. 22].

Найголовнішим важелем, який спонукав Лесю Українку написати цей твір, було бажання *«рельєфніше показати пасивність Кассандри віч-на-віч із небезпекою»* [27, с. 23]. Бачучи, що її народові загрожує знищення, Кассандра нічого не робить для того, щоб цьому завадити, а коли намагається це зробити, втрачає віру у власні сили: *«Вчинки, позбавлені віри, є мертвими вчинками, а тому дар провіщення стає для Кассандри не благом, а покаранням»* [27, с. 23].

Безперечно, зазначає автор передмови, героїня цього твору має риси Лесі Українки, однак *«інертність першої є антиподом до динамічної активності другої. Ця відмінність дає нам явну причину відкинути припущення про те, що драматична поема «Кассандра» є біографічним твором Лесі Українки»* [27, с. 23]. Водночас, додає А. Свірко, можна погодитися з літературознавцем А. Костенком у тому, що за античною Троєю певною мірою прихована Україна, а в трагічному персонажі Кассандри є багато біографічних елементів: Кассандра (і Леся Українка) ніколи не мала конфліктів зі своїм батьком; обидві висловлювалися щиро і відверто; Кассандра (як і українська поетеса) знає надто гірку правду для свого оточення, яке не хоче вірити її пророцтву.

Драма «Кассандра» – один із найскладніших творів Лесі Українки, водночас твір психологічний і філософський, ставить, як це зазначає А. Свірко, ще одну настійливу проблему: найважливішими причинами падіння Трої Леся Українка вважає *«необачність троянців та сумніви Кассандри, а не хитрість греків із їхнім славетним дерев'яним конем»* [27, с. 24]. Справу ахейців полегшує роз'єднаність сім'ї Пріама; саме така роз'єднаність, показує Леся Українка, породила ті причини, які повинні були призвести до фатального фіналу: *«Леся виокремлює конфлікт Кассандри із особами її оточення. Таким чином, поетеса показує різноманітність діянь різних людських типів віч-на-віч із небезпекою. Вона також показує нам, що кожен із них, намагаючись нав'язати свою волю, дотримуючись поглядів і власної думки, сприяв загибелі своєї батьківщини»* [27, с. 25].

Висловлюючи думку про те, що в історії Долона й Кассандри маємо відображення почуттів Лесі Українки до Климента Квітки, А. Свірко акцентував свою увагу на особливій багатогранності характеру Кассандри. Пойнята сумнівами, неспроможна завадити грецькому вивідувачеві Сінону, втративши самовпевненість і віру в саму себе, вона багато в чому сприятиме падінню Трої. Водночас це Кассандра, яка дуже відрізняється од героїні змалюваної Есхілом та Евріпідом: *«Це героїня, яка стоїчно зустрічає смерть і в останні хвилини життя, знаючи, що Клітемнестра вб'є її, шельмує її, спонукаючи до такого вчинку»* [27, с. 27–28].

Подібну структуру презентації твору Лесі Українки запропонував А. Свірко французькомовному читачеві щодо свого перекладу драми «Камінний господар» [20]: Вступ; «Довідка про Леся Українку» [20, с. 16–30]; «Коротка довідка про драму «Камінний господар» [20, с. 16–30].

«Вступ» у цьому виданні А. Свірко розпочав твердженням про те, що згідно з різними документами можна сказати: драму «Камінний господар» Леся Українка написала для того, щоб викликати літературну полеміку з одним із найбільш знаних представників російського шовінізму початку ХХ ст. Петром Струве, автором статті 1911 р., спрямованої проти розвитку української та білоруської літератур. *«Намагаючись заперечити, попри очевидні факти існування української культури, – пише А. Свірко, – (...) він сповнювався відчаєм через те, що українська література, хоча й зазнала не однієї заборо-*

ни, не переставала збагачуватися новими творами, у яких трактувалися універсальні сюжети» [28, с. 9].

Критик робив екскурс у давнішу історію, коли «Україна і Московія були ще роз'єднані кордонами» і «твори української літератури в їхньому російському перекладі здійснювали значний вплив на певні шари населення Москви та Московії»* [28, с. 10].

А далі, нагадує А. Свірко, після Переяславської угоди 1654 р. розпочався наступ на українську культуру указами 1720-го, 1863-го та 1876 рр. Попри репресивні заходи царському урядові не вдалося подолати усну народну творчість українців. Надії українського народу, його незламний дух виражався не лише в піснях: упродовж XVIII–XIX ст. українці безліч разів намагалися скинути із себе польське та російське ярмо. «(...) тоді Україною прокотилася нова хвиля бунтів і протестів. Саме у такий час народилася Лариса Косач, майбутня Леся Українка» [28, с. 14–15].

Хронологічно у французькомовному прочитанні й оцінці творчості Лесі Українки стоїть згадане вже двомовне українсько-французьке видання «Леся Українка. Надія (вибрані поезії)».

Анрі Абріль (1947 р. н.), французькомовний поет і перекладач іспанського походження, знаний як автор трьох поетичних добірок французькою мовою, що побачили світ у 1980–1993 рр. Вивчав славістику в Москві, де проживає від довшого часу, перекладав вірші О. Пушкіна, С. Єсеніна, усю поетичну спадщину О. Мандельштама. А. Абріль, перекладач і укладач французькомовної «Антології російської поезії для дітей», переклав також французькою мовою добірки поетичних творів І. Франка, П. Тичини, М. Рильського, А. Малишка, що з'являлися окремими виданнями у видавництві «Дніпро». Брав безпосередню участь у підготовці та виданні українсько-французького «Вибраного» Т. Шевченка (К., 1978).

Французькомовне видання Лесі Українки відкривалося стислою передмовою літературознавця Арсена Іщука, у якій ішлося про основні віхи життя та діяльності поетеси; автор статті, дослідник та знавець творчості письменниці висловлював сподівання, що «ця невеличка книжечка приверне увагу французькомовного читача і він пройметься словами геніальної поетеси» [13, с. 9].

---

* Наприклад, поява 1644 р. «Кирилової книги» з російським перекладом полемічних творів українських письменників.

Перекладач цієї збірки загалом удаю доніс до читача дух Лесиного слова. Гарне враження справляє переклад таких віршів, як «Коли втомлюся я життям щоденним», «До товаришів», «Калина». Цікаво Анрі Абріль опрацював цикл «Сім струн», де кожен із семи віршів розпочинається чи то прийменником, чи окремим складом, що відповідають одній із нот нотного стану («До тебе, Україно...», «Реве-гуде...» тощо). Зрозуміло, що у відтворенні цих віршів слід було знайти якесь власне оригінальне вирішення. І перекладач дає нам: «*Dolente mère...*», «*Règne et rugit...*». Або ще таке речення – «Соловейковий спів навесні». В одному слові тут і нота «соль» і слово «соло» і назва пташки. Перекладач відтворює це речення так: «*Solo du rossignol coulant sans trêve*».

Успіхом перекладача можна вважати інтерпретацію «*Коліскової*» з цього ж циклу. Не могло бути й мови про те, щоб наблизитися до формальних ознак оригіналу. У такому разі перекладач неодмінно зазнав би невдачі. Слід було виявити творчу винахідливість, відвагу, у французькій поезії знайти аналоги, близькі чи навіть співзвучні згаданому віршеві. Перекладач використав мелодійність і співзвучність верленівського вірша. На це йому дає право не тільки зміст вірша, а й захоплення Лесі Українки віршами Поля Верлена, якого в листі від 27 січня 1903 р. до матері О. П. Косач називає «*дуже щирим поетом, таки справжнім поетом*» [6, с. 23].

Розповідь про французькомовне прочитання життя і творчості Лесі Українки не буде повною, якщо не згадати й люксембурзьке прочитання української поетеси, що належить одній із найвідоміших люксембурзьких письменниць Розмарі Кіффер (1932–1994). Матеріал, пов'язаний із творчим шляхом Лесі Українки, знаходимо в № 88 за 1976 р. люксембурзького літературного журналу «*La Dryade*». Саме там під рубрикою «Зустріч на Сході» Розмарі Кіффер друкувала есей «Золотисто-зелена Україна».

Розмарі Кіффер, французькомовна письменниця, літературний критик, журналіст, педагог, у 1974–1975 рр. відвідувала СРСР, здійснюючи мандрівку до східноєвропейських держав. Великий матеріал про свої враження друкувала упродовж 1974–1975 рр. декількома репортажами в люксембурзькому журналі «*Nouvelle Europe*» під назвою «Літературна мандрівка через Радянський Союз» («*Voyage littéraire à travers l'Union Soviétique*»).

В есеї «Золотисто-зелена Україна» Р. Кіффер ділилася враженнями про відвідини Києва, розповідала про життя й стражденну долю Тараса Шевченка, про *«одного з найцікавіших сучасних прозаїків»* Олеся Гончара та його роман «Бригантина», який прочитала в німецькому перекладі. Декілька абзаців есею Р. Кіффер присвятила Лесі Українці, так розповідаючи читачеві журналу про українську поетесу: *«Лариса Петрівна Косач народилася 1871 року, померла незадовго до революції 1913 року, прохворівши майже тридцять років туберкульозом костей. Вона була надзвичайною дитиною, підлітком неймовірно обдарованим до мистецтва, наук і мов. Вона переклала українською мовою Гомера. Дуже скоро забажала стати поетесою, речником України. Незважаючи на свою недугу, вона присвятила себе рухові за політичну свободу, вмираючи, залишила багатющу поетичну спадщину і спогад про мужню жінку, яка, будучи свідомо своєї приреченості, без вагань віддавала свій талант для служіння тим, хто хотів здобути своїм співвітчизникам радісніше майбутнє. Ви можете побачити в зеленій і золотистій Україні, у її парках і скверах пам'ятники, зведені на славу тієї тендітної і вродливої жінки»* [16, с. 93–94].

Науковим підсумком того, що робилося у французькомовному лесезнавстві стало видання матеріалів колоквиуму «Леся Українка», що проходив який відбувся 23–24 квітня 1982 р. в Сорбонні.

Науковий форум «Леся Українка», організований Університетом загального та порівняльного літературознавства Сорбонни і філософським факультетом Українського вільного університету в Мюнхені, згуртував учених Франції, ФРН, США та Канади. Мета Колоквиуму полягала в тому, щоб *«ознайомити ширший загальний із жінкою, мужність і талант якої повинні напевно вийти із забуття»* [8, с. 7].

Відкриваючи перше засідання колоквиуму, професор Сорбонни Мішель Кадо наголосив на тому, що *«сьогодні нікого більше не здивує у країні Жорж Санд, Коlette і Сімони де Бовуар письменник-жінка; однак дуже дивним є те, що в кінці минулого століття родюча українська земля народила серед своїх найбільш делікатних плодів двох жінок, які дуже різнилися своїм талантом, характером і долею; вони обидві – Марія Башкирцева і Леся Українка – були гідні того, щоб зайняти чільне місце в літературі свого краю. Леся Українка боролася за те, щоб всупереч своїй прогресуючій недугі виконати свій задум; вона боролася як жінка за те, щоб утвердитися в чоловічому*

суспільстві; врешті, вона боролася як українка, котра наполегливо писала свої шедеври майже забороненою мовою, що не визнавалася сильними державами, які поділили територію того народу, мовою культури, яка жила й існувала всупереч переслідуванням будь-яких її виявів упродовж кількох століть» [8, с. 7].

Авторитетний літературознавець-славіст Мішель Кадо звернув увагу на важливість окремих повідомлень колоквиуму, які, безперечно, допоможуть з'ясувати різні аспекти ліричної та драматичної творчості Лесі Українки, особливо в їх порівняльному аспекті, скажімо, «Лісова пісня» як відтворення давньої теми Ондина в дусі Гауптмана чи Метерлінка, або ж «Камінний господар», кілька уривків якого були поміщені в «Міфі про «Дон Жуана» французького дослідника Жана Русе (1978)

У цьому колоквиумі брали участь відомі вчені-українознавці – Аркадій Жуковський (Франція), Яр Славутич (Канада), Богдан Куропас (США), Оксана Драй-Хмара (Ашер), Роман Жилавий та Борис Глинський (США), Володимир Янів (ФРН), Ольга та Марта Вітошинські (Франція).

Для повнішого ознайомлення з тематикою колоквиуму потрібно навести прикінцеве слово професора Володимира Яніва, виголошене 24 квітня 1982 р. в Сорбонні: «...Ми завершуємо наш колоквиум, присвячений життю і творчості Лариси Косач-Квітки, однієї з найвидатніших поетес свого часу. Сподіваюся, що колоквиум, який протягом трьох засідань привертав нашу увагу своїми чотирнадцятьма цікавими і багато аргументованими доповідями, а також двома виступами, має непересічне значення. Наша зустріч мала би започаткувати поважну роботу щодо першого видання французькою мовою, присвяченого наступній 70-й річниці смерті цієї маловідомої у Франції особистості, драми якої уче ж таки дуже збагатили світову драматургію. Згадаймо відомий список світової літератури “Kindler Literatur-Lexikon”, який подає чотири твори поетеси разом із їх докладним аналізом. Крім того, оскільки Леся Українка знала тенденції французької літератури, як про це свідчать різні виступи на нашому колоквиумі, (...); нашим завданням буде ознайомити широкого французького читача із цим виданням.

Ми матимемо вже третю поважну книжку, видану впродовж семи останніх років, яка відкриває французьким науковцям, зокрема письменникам та історикам літератури, нового невідомого автора,

який, проте, вартує їхньої уваги. Водночас це буде другий том, виданий у співдружності з Інститутом загального і порівняльного літературознавства Сорбонни після збірника матеріалів колоквиуму, присвяченого І. Франкові, що відбувся в листопаді 1977 року. Мені здається, що порівняно з тим останнім колоквиумом ми зробили крок уперед» [8, с. 175–176].

Учасники колоквиуму заслухали декілька доповідей порівняльного характеру, як-от: «*“Дон-Жуан” у Лесі Українки і міф про Дон Жуана у світовій літературі*», «*Протест проти деспотизму у В. Гюґо та в “Боярині”*», доповідь про ліричні збірки, створені на основі діяльності української «Плеяди» та звернення поетеси до джерел французької «Плеяди». Такий обсяг досліджень був дуже цікавий, та водночас учасники Колоквиуму із жалем констатували, що багато інших важливих і значних драм Лесі Українки залишилися поза увагою. Згаданий уже В. Янів висловлював сподівання, що наступного року, можливо, буде більша змога розширити подібні дослідження й зав'язати нові контакти з німецькими, австрійськими та бельгійськими університетами, як це було під час святкування 250-ї річниці від дня народження Сковороди (1972–1973 рр.), коли відбулося 13 тематичних вечорів у Національному інституті слов'янських досліджень, католицьких інститутах Парижа, Лілля, також із залученням багатьох університетів Німеччини (Мюнхен, Штутгарт) і Австрії (Відень, Інсбрук, Зальцбург)*.

Окреме енциклопедичне гасло «Леся Українка» знаходимо в корпусі 23 «Encyclopaedia Universalis» (Paris, 1989) у статті «Українська література» літературознавця-славіста Жоржа Люціані. Розпочавши із загальної інформації про родину, у якій народилася майбутня поетеса, її виняткові здібності до чужих мов, ґрунтовну освіту, отриману в домашніх умовах, учений продовжував: «Вона згодом переклала українською деякі твори Байрона, Міцкевича, Гоголя, Гайне, Гюґо. Щоб зміцнити своє здоров'я, довго проживала в Грузії, далі в Сан-Ремо в Італії, знов у Грузії, у Криму і врешті в Єгипті. Ця країна надихнула її поетичну добірку “Весна на Єгипті” (1910) і велику алегоричну поему “На руїнах” (1904), де в образах фараонів Тутмеса і Рамзеса, насправді має на увазі російських царів. Вона померла у Грузії.

* Щодо симпозіумів «Сковорода» та «Іван Франко» [2; 3].

У її поетичних і драматургійних творах переважає громадянська тематика: *“Contra spem spero”* (1890), *“На крилах пісні”* (1893), *“Слово, чому ти не твердая криця”* (1896). Найвідомішою її драмою є драма *“В катакомбах”* (1905), дія якої відбувається у Римі другого століття нашої ери, в середовищі перших християн, переслідуваних імператорами» [18, с. 130].

Говорячи про французькомовне прочитання творчості Лесі Українки, потрібно згадати й енциклопедичну довідку Е. Крюби в його обширній статті «Українська література XVIII–XX ст.», поміщеній у т. 3 видання (Paris, 1994). Літературознавець-славіст писав: *«Можна сказати, що Леся Українка (1871–1913), продовжувачка місії Шевченка, не завжди була належно оцінена своїми сучасниками в її драматичних поемах “Давня казка”, “Ізоolda Білорука” чи “Бояриня” (1910), у яких жіночі почуття поєднуються з мужнім відчуттям обов’язку й боротьби. Екзотизм, у якому їй докоряли, часто був символічним перевтіленням національної реальності, як і глибоким відображенням глибокої культури, здатної схопити аналогічне і загальне понад різними кордонами та епохами. У “Камінному господарі” (1912) вона оригінальним способом оновлює давню тему стосовно своєї країни, підносить дебати на високий філософський рівень, поставивши проблему свободи і влади. Смерть скосила її у віці сорока трьох років, підсумувавши таким чином усе створене нею»* [17, с. 3955].

У низці наведених тут публікацій, що стосуються франкомовного лесезнавства, варто згадати й видання «Anthologie des littératures européennes du XIe au XXe siècle» за редакцією Жака Берсані, що з’явилося 1995 р. в знаному паризькому видавництві «Nachette». Саме в цій антології поряд з уривками з поеми «Кавказ» Т. Шевченка, статті М. Драгоманова «Чудацькі думки про українську національну справу», роману В. Барки «Жовтий князь» був поміщений уривок із драматичної поеми Лесі Українки «У пущі» (Річард працює над скульптурою і просить статую промовити до нього хоча б одне слово) в інтерпретації парижанки Марії Маланчук, званої своїми перекладами творів Ю. Андруховича, Л. Плюща та ін. Перекладові передувала коротка анотація літературознавця Костянтина Сігова, який значився у списку авторів «Антології» як куратор українознавчого матеріалу: *«Лесю Українку, видатну поетесу і драматичного автора, можна розглядати як одного із творців українського поетичного*

театру. Головний персонаж її драми “У пуці”, (Річард), знаний у Венеції скульптор, повертається до своєї спільноти пуритан-емігрантів, які влаштувалися у Сполучених Штатах; там він повинен заробляти собі на життя, навчаючи італійської мови. Він нашттовхується на байдужість, сильнішу від іконоборства» [26, с. 620].

З-посеред вагомих французькомовних досліджень, присвячених Лесі Українці, вартує уваги й видання «Petite histoire de la littérature ukrainienne», Préface de Michel Cadot, PIUF-Paris, 1996 («Коротка історія української літератури»), яке належить Ользі Вітошинській (1900–1996), знаному літературознавцеві, докторові університету Sorbonne Nouvelle (Париж), яка часто друкувалася під псевдонімом Софія Наумович, залишивши цілу низку праць, пов’язаних із різноманітними аспектами української культури. Творчості Лесі Українки авторка торкнулася у розділі 2 згаданої праці (с. 59–68) під назвою «Три велетні» (Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка).

Розповідь про Лесю Українку, коментований життєпис письменниці із цитуванням окремих критичних оцінок творчості та фрагментів віршів поетеси, літературознавець розпочинає окремими відомостями про родину Косачів. Авторка звернула особливу увагу на виняткову інтелектуальну атмосферу, у якій виховувалася юна Леся Українка, її особливі здібності, що знайшли підтримку й заохочення насамперед із боку матері-письменниці, високоерудованої особи: «У віці тринадцяти років вона (Леся Українка. – Я. К.) вільно читала тексти французької та німецької літератури, перекладала українською мовою твори Жорж Санд, В. Гюго тощо, а також “Іліаду” з грецького оригіналу. Уже скоро вона могла розмовляти й писати англійською, французькою, німецькою, італійською, грецькою, латиною, польською, болгарською, ознайомлюватися з неймовірною кількістю праць, у яких трактувалася світова історія, філософія, історія релігії» [32, с. 59].

У подальших абзацах дослідниця торкається психології молодій Лесі, підкошеної несподіваною хворобою, яка змусила талановиту письменницю вести запеклу боротьбу за життя; не втрачаючи надії, зберігаючи душевну силу, вона на увесь голос проголошувала: «Жити хочу! Геть думи сумні!», а також того впливу, який справив на неї батько, добрий знавець і популяризатор творчості Т. Шевченка, розповсюджувач нелегальної літератури, згодом персоніфікований поетесою в драмі «Адвокат Мартіан».

Свої роздуми про життєвий і творчий шлях Лесі Українки авторка монографії підсилювала тими оцінками, які давали творчості поетеси І. Франко, її грузинський перекладач Акакій Рамішвілі, дослідниця Катерина Штуль, особливо щодо тих певних аналогій, що їх можна знайти в її поезії із творами В. Гюго, «Поганськими поемами» Леконта де Лілля, а навіть окремими віршами Артюра Рембо.

Ольга Вітошинська особливу увагу звертала на такі твори Лесі Українки, як поема «Роберт Брюс», «*Fiat pox*», у яких поетеса засвідчувала справжню самопожертву і служіння рідному народові, дорікала українцям за те, що вони «поховалися у своїх норах»: «*Леся була впевнена в можливості національного відродження, якщо лишень вдасться втілити в народну масу ідеал свободи. І саме таку мету вона поставила перед собою, – зазначила авторка дослідження, – володіючи лише єдиним дійовим способом – своїм словом*» [32, с. 64]. Літературознавець відзначала багатогранність таланту Лесі Українки – ліричного поета, драматурга, прозаїка, літературного критика, публіциста, сатирика, етнографа та історика; «*її талант найсильніше виявився у її театральних творах*», написаних на порозі смерті, зазначала О. Вітошинська, «*серед них маємо справжні шедеври – “Лісову пісню”, “Адвоката Мартіана”, “Кассандру”, “Камінного господаря” та ін.*» [32, с. 65].

Говорячи про цей лесезнавчий розділ дослідження французького літературознавця, слід декількома словами згадати й вартісні примітки, якими О. Вітошинська супроводжувала свою «Коротку історію української літератури», дуже корисні для французькомовного читача, котрий був мало обізнаний із тими утисками, що їх зазнавала українська мова від Петрових указів 1720 р. до Емського циркуляру 1876 р. Окрім того, Ольга Вітошинська давала цікаву інформацію із життя родини Косачів, про окремі епізоди становлення творчої особистості Лесі Українки. Потрібно зазначити ще один знаменний факт: літературознавець використала у своїх примітках обширний матеріал зі згаданих уже нами передмов А. Свірка до його трьох видань творів Лесі Українки, а також фрагмент його перекладу вірша «*Contra spem spero!*».

Ентузіаст перекладання творів українських письменників, А. Свірко не виявляв особливих амбіційних зацікавлень подальшою долею своїх перекладів. У листі від 21 листопада 1991 р. до автора цієї статті писав: «*Прошу вас розглядати мої переклади як певний випадковий*

відтинок мого життя. Для мене це є вбиванням часу, а не бажанням, щоб моє ім'я фігурувало в "Українській Літературній Енциклопедії". В моїй особі треба бачити шахтаря-інваліда, а не перекладача, бо мої переклади, кажуть, такі ж самі незграбні, як і я сам» [5, с. 429]. Та попри це все, йому боліло, що обходили мовчанкою його переклад «Камінного господаря» Лесі Українки, що ні словом не згадали його переклади віршів Лесі Українки у статті про паризький колоквіум, присвячений поетесі.

А. Свірко не знав, зокрема, про згадку французького перекладу «За сестрою» А. Чайковського в монографії бельгійського ученого Ж. Нельо, а також про те, що його переклади поеми «Мойсей» І. Франка й окремих поезій Лесі Українки цитувалися в наукових доповідях, виголошених під час проведення колоквіумів, присвячених Іванові Франку (1977) та Лесі Українці (1983), паризькою Сорбонною разом із УВУ, а потім друкувалися на сторінках «Матеріалів» згаданих колоквіумів. Уже незадовго по смерті А. Свірка до його перекладацької спадщини, як бачимо, звернулася літературознавець і письменниця Ольга Вітошинська.

З найновіших французькомовних розвідок про Лесю Українку слід, безперечно, згадати дві літературознавчі статті, що з'явилися в антологічних виданнях 2000-го та 2004 рр. Перша з них була вступною статтею до наведення окремих зразків поетичної і драматургійної творчості української поетки в т. 12 12-томної бельгійської антології «Patrimoine littéraire européen. Anthologie en langue française sous la direction de J.–C. Polet» (Bruxelles, 1993–2000), яку можна вважати непересічним явищем в історії подібних антологічних видань, у яких презентувалася українська література. Видання з такими українознавчими розділами, як «Слово про Ігорів похід», «Галицько-Волинський літопис», «М. Гоголь», «Т. Шевченко», «І. Франко», опрацював великий авторський колектив бельгійських та французьких літературознавців.

Один із керівників проекту літературознавець Клод Пішуа так писав про цей науковий задум у передмові до останнього 12-го тому «Антології»: *Дванадцять томів, чотирнадцять книг, сотні добровільних співпрацівників, яких вибрали із найкращих знавців та спеціалістів (...). Відомо, як багато важили мова і література в самоусвідомленні підкорених або закріпачених могутніми державами народів Центральної та Східної Європи саме для їхнього самоусвідомлення, що привело ці народи до автономії або незалежності» [24, с. 7].*

Творча персоналія Лесі Українки, наведена у 12-му томі бельгійської антології, що мав назву «Глобалізація Європи» (або «Європа у світі») і охоплював 1885–1922 рр., вводилася ґрунтовною статтею ученого-літературознавця А. Жуковського.

Навівши стислий огляд біографії письменниці, автор вступної статті торкнувся її політичних поглядів, які формувалися під впливом дядька М. Драгоманова, а далі перейшов до характеристики літературної творчості Лесі Українки: поетичний дебют на сторінках журналу «Зоря», участь у київській «Плеяді», друк трьох поетичних добірок від 1893-го до 1902 р. А. Жуковський змалював шлях поетки від творів, у яких оспівувалася краса природи, особисті переживання, проголошувалася роль поетичного слова, до творів, у яких соціально-політичний ліризм набиратиме відваги й революційного протесту, що перетвориться у творчості Лесі Українки на спротив авторитарному режимові, оспівування мужніх борців, «Прометеєвих нащадків».

У другій частині вступної статті, що презентувала окремі зразки літературної спадщини Лесі Українки, автор публікації дав характеристику драматургії письменниці, яка надихалася життям української інтелігенції, сповнялася патріотичною тематикою, засуджувала компроміси й пасивність поміркованих суспільних кіл. А. Жуковський лаконічно ознайомив читача бельгійської антології з такими драмами Лесі Українки, як «Одержима», «Кассандра», «В катакомбах», «Руфіна і Присцила», «Бояриня», а також «Камінний господар» та «Лісова пісня». Окремим абзацом виділена проза Лесі Українки. На завершення викладу життя і творчості української письменниці авторитетний літературознавець писав: *«Значною є літературна спадщина Лесі Українки: у поезію вона впровадила нові сюжети і мотиви, які були суголосні великим європейським напрямом, а своєю технічною майстерністю збагатила українську строфіку, метрику і римування»* [15, с. 556].

Цікаву й вартісну для французькомовного читача презентацію життєвого шляху та творчості Лесі Українки автор передмови доповнював вагомою бібліографічною довідкою, у якій згадувалися важливі лесезнавчі праці, видані в Україні та за її межами від 1963-го до 1988 р., зокрема хронологія життя і творчості Лесі Українки авторства Ольги Косач-Кривинюк (Нью-Йорк, 1970); «Збірник праць на 100-річчя поетки» (Філадельфія, 1971–1980) і знане вже паризьке видання матеріалів колоквиуму «Леся Українка».

Літературна частина під назвою «Леся Українка» містила такі поетичні та драматургічні твори поетеси: «*На крилах пісень*» «До Гімн (Grave)» зі збірки «Сім струн» («До тебе, Україно, наша бездольная мати...») (пер. Б. Куропаса, 1983); «*Contra spem spero*» (пер. принцеси де Токарі, Ш. Тіяка, 1933); «Досвітні вогні» (пер. А. Свірка, 1970); *Думи і мрії*. «Слово, чому ти не твердая криця...» (пер. А. Мартеля, 1928); *Поza збірками*. «Я бачила, як ти хиливсь додолу» (пер. А. Дорош, 2000), «Лісова пісня» (остання сцена третьої дії) (пер. А. Авріля, 1985).

А. Жуковський був і автором ще однієї лесезнавчої публікації, що впроваджувала окремі зразки літературної творчості письменниці в розділі про Лесю Українку у виданні «*Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle*», підготованому осередком НТШ в Сарселі (Франція) і надрукованому 2004 р. в Україні. Передмова А. Жуковського містила аналогічну інформацію про життя і творчість Лесі Українки, що пропонувалася читачеві 12-го тому бельгійської антології; зміни, які бачимо у тексті, торкалися радше деяких структурних переміщень абзаців і стилістичних моментів.

Завершуючи своє переднє слово, його автор подав обширну інформацію про видання творів української поетки, починаючи з багатотомних видань 20-х років ХХ ст., зазначаючи, що багатотомові видання Лесі Українки, друковані в Україні в 50–70-х роках ХХ ст., зазнавали цензурних втручань. Літературознавець наводив також огляд значущих критичних праць про життя й літературну діяльність поетки, які суттєво доповнювали довідковий критичний апарат, поміщений у бельгійській антології.

І попередня передмова А. Жуковського, і вступна стаття до розділу «Леся Українка» із сарсельської антології особливо вартісні постійним нагадуванням автора про те, що українська письменниця з перших своїх драматичних творів, звертаючись до міфологічних чи античних сюжетів і тем, символічно трактувала проблеми національного визволення українського народу, засуджувала апатію, інертність, згоду на компроміси поміркованих кіл українського суспільства. Окрім того, А. Жуковський зазначив, що «*опрацюванням теми світової літератури, вона (Леся Українка. – прим. Я. К.) перебувала в авангарді творчих сил, які вивели українську літературу на світовий рівень*» [14, с. 370].

В антології, підготованій сарсельським осередком НТШ у Західній Європі, оглядова стаття про життєвий і творчий шлях Лесі Українки ілюструвалася віршами «*Хотіла б я піснею стати...*», «*Do. Гімн. Grave*», «*Слово, чому ти не твердая криця...*», «*Contra spem spero*», «*Досвітні вогні*», «*Товаришці на спомин*» (усі переклади використані із видання творів Лесі Українки «*Надія: вибрані поезії*» (К., 1978) у французькій інтерпретації Анрі Авріля); «*Я бачила, як ти хиливсь додолю*» (у перекладі французької поетеси українського походження Алін Дорош, спеціально зробленому для антології). Окрім цих текстів, були і твори більшого обсягу – вступ до поеми «*Роберт Брюс, король шотландський*» із брюссельського видання вибраного Лесі Українки (1970 р.) у перекладі Андрія Свірка, дія VI драми «*Камінний господар*» в інтерпретації цього ж перекладача, а також уривки із «*Лісової пісні*» (дія 1, заключні сцени дії III), узяті із французького перекладу «*Лісової пісні*» Лесі Українки, здійсненого Анрі Аврілем («*Дніпро*» 1985 р.). Презентацію творчого доробку Лесі Українки завершувала її французькомовна стаття «*Голос російської ув'язненої*», яку поетеса написала, осуджуючи тих французьких поетів і мистців, які славили царську сім'ю у Версалі, забувши про репресії, політичні переслідування, яких зазнавала творча інтелігенція в Росії Олександра III.

Пропонуючи огляд французькомовного лесезнавства, його автор свідомий того, що велика кількість критичного матеріалу, присвяченого Лесі Українці, ще залишилася поза увагою й потребує додаткових пошуків та досліджень. Потребують окремого вивчення такі проблеми, як «*Андрій Свірко – перекладач творів Лесі Українки*», «*Бельгійське прочитання Лесі Українки*», зважаючи на появу згаданої тут дванадцятитомної брюссельської антології, а також на зацікавлення Лесі Українки бельгійською літературою, зокрема на співзвучність її поетичної спадщини з поетичним доробком видатного бельгійського поета Е. Вергарна, яких, за влучним висловом Д. Донцова, єднали «*рвійність думки, особливий запал і енергетизм*». Цікавим видається і фаховий аналіз французької інтерпретації «*Лісової пісні*» Лесі Українки. Саме про цей твір тепло відгукнувся Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгія в Україні Марк Вінк у своєму вітальному слові до читачів бібліографічного покажчика «*Українсько-бельгійські літературні зв'язки. 1870–2008*» (Київ; Львів, 2010): «*Леся Українка – велика українська поетеса, авторка «Лісової пісні»* [1, с. 6].

Джерела та література

1. Вінк Марк. Вітальне слово / Марк Вінк // Українсько-бельгійські літературні зв'язки. 1870–2008 : бібліогр. показ. – Київ ; Львів : [б. в.], 2012. – С. 6.
2. Кравець Я. Григорій Сковорода / Я. Кравець // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність : матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди (21–22 груд. 1994 р.). – Львів : Світ, 1996. – С. 97–103.
3. Кравець Я. Іван Франко / Я. Кравець // Паризький колоквиум 1977 // Іноземна філологія : зб. наук. пр. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – Вип. 115. – С. 226–237.
4. Кравець Я. Повів Лесино слово / Я. Кравець // Леся Українка. Надія. Lessia Oukraïнка. L'Espérance. – К. : Дніпро, 1978 // Жовтень. – 1979. – № 12. – С. 137–138.
5. Кравець Я. Повість Андрія Чайковського «За сестрою» французькою мовою / Я. Кравець // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження. – Львів : [б. в.], 2002. – Т. 3. – С. 428–432.
6. Українка Леся. До О. П. Косач (матері) / Леся Українка // Українка Леся. Зібрання творів. У 12 т. Т. 12. Листи (1903–1913). – К. : [б. в.], 1979. – С. 96–99.
7. Українка Леся. Зібрання творів. У 12 т. Т. 12 / Леся Українка. – К. : [б. в.], 1979. – 696 с.
8. Actes du Colloque Lessia Oukraïнка (Sorbonne, les 23 et 24 avril 1982). – Paris ; Munich, 1983. – 200 p.
9. St^e Tyszkiewicz M. La littérature ukrainienne (d'après M. Serge Efremov, Mme O. Efimenko, Le prof. M. Hrouchevsky et d'autres écrivains ukrainiens) / St^e Tyszkiewicz M. – Berne : Imprimerie R. Suter and Cie, 1919. – 157 p.
10. Dubreuil Ch. Deux Années en Ukraine (1917–1919) / Ch. Dubreuil. – Paris : Henri Paulin, Editeur, 1919. – 142 p.
11. Filipovitch P. La littérature ukrainienne moderne / P. Filipovitch // La Nervie/ trad. par A. Martel. – Bruxelles ; Paris, 1928. – № 4/5. – P. 11–16.
12. Hellens F. La littérature ukrainienne / F. Hellens // La Meuse. – 1920. – 24 mars. – P. 1.
13. Ichtchouk A. Lessia Oukraïнка (1871–1913) / A. Ichtchouk // Українка Леся. Надія. Вибрані поезії. Lessia Oukraïнка. L'Espérance. Choix de poèmes / Леся Українка ; пер. фр. Анрі Абріля. – К. : [б. в.], 1978. – С. 5–9.
14. Joukovsky A. Lessia Oukraïнка (1871–1913) / A. Joukovsky // Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle. Société Scientifique Ševčenko en Europe. – Paris ; Kyiv, 2004. – P. 638–639.
15. Joukovsky A. Oukraïнка (1871–1913) / A. Joukovsky // Patrimoine littéraire européen : anthologie en langue française. Vol. 12. Mondialisation de l'Europe, 1885–1922 / sous la direction de J. C. Polet. – Bruxelles, 2000. – P. 555–557.
16. Kiffer R.-M. Verte et dorée, l'Ukraine / R.-M. Kiffer // La Dryade. – Luxembourg, 1976. – № 88. – P. 89–94.
17. Kruba E. Littérature ukrainienne aux XVIII–XXe s. Dictionnaire universel des littératures. En 3 vol. Vol. 3 / E. Kruba ; sous la direction de B. Didier. – Paris, 1994. – P. 3951–3956.

18. Luciani G. Ukrainienne (littérature) / G. Luciani // Encyclopaedia Universalis. – Paris, 1989. – Corpus 23. – P. 128–131.
19. Oukraïinka (Lesia) // Larousse du XXe siècle. En 6 vol. Vol V. – P., 1932. – P. 281.
20. Oukraïinka Lessia. L'Amphitryon de pierre : drame / Lessia Oukraïinka ; trad. de l'ukr. par A. Swirko. – Bruxelles, 1974. – 144 p.
21. Oukraïinka Lessia. Cassandre : Poème dramatique / Lessia Oukraïinka ; trad. de l'ukr., préface, introd. et annoté par A. Swirko. – Bruxelles : Impr. Amibel, 1973. – 141 p.
22. Oukraïinka Lessia. Oeuvres choisies / Lessia Oukraïinka ; préface et trad. de l'ukr. par A. Swirko. – Bruxelles : Impr. Amibel, 1970. – 78 p.
23. Oukraïinka Lessia. Victoire. Et gladium et ore epis... / Lessia Oukraïinka // La Nervie / trad. de l'ukr. par A. Martel. – 1928. – № 7 – P. 14.
24. Pichois C. Préface / C Pichois // Patrimoine littéraire européen : anthologie en langue française. Vol. 12. Mondialisation de l'Europe, 1885–1922 / Sous la direction de J. C. Polet. – Bruxelles, 2000. – P. 7.
25. Raïs E. L'Ukraine, cette inconnue / E. Raïs. – Paris : PIUF, 1967. – 48 p.
26. Sigov K. “Silencieux, comme des sourdes-muets...” / Sigov K. // Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle / Sous la rédaction de Jacques Bersani. – Paris : Hachette, 1995. – P. 620.
27. Swirko A. Introduction. Notice sur Lessia Oukraïinka. Notice sur Cassandre et sur la pièce Cassandre / A. Swirko // Oukraïinka Lessia. Cassandre : poème dramatique / Lessia Oukraïinka ; trad. de l'ukr., préface, introd. et annoté par A. Swirko. – Bruxelles : Impr. Amibel, 1973. – P. 7–28.
28. Swirko A. Introduction. Notice sur Lessia Oukraïinka. Notice L'Amphitryon de pierre. – in : L'Amphitryon de pierre : Drame / Trad. de l'ukr. par A. Swirko. – Bruxelles, 1974. – P. 7–32.
29. Swirko A. Préface/ A. Swirko // Oukraïinka Lessia. Oeuvres choisies / Lessia Oukraïinka ; préface et trad. de l'ukr. par A. Swirko. – Bruxelles : Impr. Amibel, 1970. – P. 7–10.
30. Tisserand R. La vie d'un peuple. L'Ukraine / R. Tisserand ; préf. par René Pinon. – Paris, 1933. – 299 p.
31. Tunk E. de. Histoire Universelle de la littérature. En 3 vol. Vol. 3. Du romantisme aux courants modernes / E. de Tunk. – Zurich ; Paris ; Bruxelles ; Frankfurt s/M ; Innsbruck ; Lausanne : Ed. Stauffacher, 1961. – P. 356–357.
32. Wytochynska O. Les trois grands. Lessia Oukraïinka. Notes / O. Wytochynska // Petite histoire de la littérature ukrainienne / préface de Michel Cadot. – Paris : PIUF, 1996. – P. 59–68.

References

1. Vink Mark. Vitalne slovo [Congratulatory word]. Kyiv–Lviv, 2012, p. 6 (in Ukrainian).

2. Kravets Y. Grugoriy Scovoroda [Grugoriy Scovoroda]. Lviv, 1996, p. 97–103 (in Ukrainian).
3. Kravets Y. Ivan Franko [Ivan Franko]. Lviv, 2012, p. 226–237 (in Ukrainian).
4. Kravets Y. Poviv Lesynogo slova [The Lesia's word blowing]. Kyiv, 1979, p. 137–138 (in Ukrainian).
5. Kravets Y. Povist Andriy Chaichovscoho "Za sestroy" francyzcoy movoy [The Andriy Chaichovskiy's story "Za sestroy" in French] Lviv, 2002, vol. 3, p. 428–432 (in Ukrainian).
6. Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsatu tomakh [Collection of works in twelve volumes]. Kyiv, 1979, vol. 12, 696 p. (in Ukrainian).

Кравец Ярема. Франкоязычное прочтение Леси Украинки: критические оценки, переводы. Интерес франкоязычных литературоведов к творчеству Леси Украинки объясняется в первую очередь общим прочтением украинского литературного процесса XIX–XX вв., где непременно звучали имена Т. Шевченко и И. Франко. При жизни поэтессы, по всей вероятности, не было ни отдельных франкоязычных исследований ее творчества, ни переводов ее стихотворений на французский язык. Хронологически франкоязычное лесеведение, представленное отдельными разделами монографических изданий, энциклопедическими и словарными статьями, имеет следующую картину: М. Тышкевич (1919 г.), бельгийско-французский журнал «La Nervie» (1928), «Larousse, t. 5» (1932), Р. Тиссеран (1933), Э. де Тунк (1961), Э. Раис (1967), А. Свирко (1970, 1973, 1974), А. Абриль (1978), парижский коллоквиум «Lessia Oukraïнка» (1982), Ж. Люциани (1989), Э. Крюба (1994), О. Витошинская (1996), А. Жуковский (2000, 2004) и др.

Ключевые слова: лесеведение, мировой контекст, перевод, компаративистика, междулитературные контакты.

Kravets Yarema. Francophone Interpretation of Lesia Ukrainka: Criticism and Translations. The French-speaking scholars' interest in Lesia Ukrainka's literary works is connected foremost with the interpretation of Ukrainian literary process of the 19–20th centuries, in relation to which there appear the names of T. Shevchenko and I. Franko. It seems that during poetess's lifetime there were not any francophone researches devoted to her oeuvre, any translation of her poems in French-speaking literatures could not be found either. Chronologically the Francophone Lesia Ukrainka studies, represented by certain chapters in monographic editions, encyclopedic and dictionary articles, is as follows: M. Tyszkiewicz (1919), Belgian-French journal "La Nervie" (1928), "Larousse, v. 5" (1932), R. Tisserand (1933), E. de Tunk (1961), E. Raïs (1967), A. Swirko (1970, 1973, 1974), A. Abril (1978), Parisian colloquium "Lessia Oukraïнка" (1982), G. Luziani (1989), E. Kruba (1994), O. Wytochynska (1996), A. Joukovskyi (2000, 2004) etc.

Key words: Lesia Ukrainka studies, world context, translation, comparative studies, interliterary contacts.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2016 р.